

УДК 4Т2
ББК 812Т

Ш. ПЎЛОДОВА

КАЛИМАҲОИ МУРАККАБ ДАР ФАРҲАНГИ «ЧАРОҒИ ҲИДОЯТ»

Фарҳангнигорӣ яке аз соҳаҳои муҳими осори ғании хаттии форсу тоҷик дар қуруни вусто ба шумор рафта, таърихи ҳазорсола дорад. Таълифи миқдори зиёди фарҳангномаҳо далолат бар он дорад, ки дар асрҳои миёна ин гуна осор ҳамеша мавриди ниёзи хонандагони сершумор қарор мегирифтанд. Бино ба таъкиди олими шинохтаи Эрон, устод Саид Нафисӣ дар тӯли ҳазор сол дар сарзаминҳои, ки забони форсии тоҷикӣ дар онҳо ривочу равнақ дошт, бештар аз 200 фарҳанги тафсири интишор ёфтааст (1, с.71). Қобили зикр аст, ки устод Нафисӣ ба феҳристи худ танҳо фарҳангҳои форсӣ ба форсиро ворид сохтааст.

Фарҳангҳо барои лексикологияи таърихии забони форсии тоҷикӣ ва лаҳҷашиносии таърихӣ, таърихи адабиёти классикӣ ва матншиносӣ, ҳамчунин мардумшиносӣ, ҷуғрофиёи таърихӣ ва таърихи фарҳанги моддӣ маводи пурқиматро ҳифз кардаанд.

Ҷолиби диққат аст, ки аз қарни XIII сар қарда, то садаи XIX Ҳиндустон ба маркази асосии инкишофи лексикографияи форсии тоҷикӣ табдил меёбад. Сабаби асосии ин ҳодиса ба забони расмии адабӣ ва маъмурии Ҳиндустон табдил ёфтани забони форсии тоҷикӣ мебошад. Дар ин бобат устод Саид Нафисӣ менависад: «...дар қарни нӯҳум ҳар рӯз бар идаи силсилаҳои подшоҳони мусулмон ва форсизабон дар Ҳинд афзуда мешавад ва мардуми Ҳинд, ки аз Эрон дур буданд, беш аз пеш ба ёд гирифтани забони форсӣ, ки забони ҳамаи ин дарборҳо ва ҳукуматҳо буд, ниёзманд шуданд» (1, с.70).

Яке аз муҳаққиқони маъруфи лексикографияи форсии тоҷикӣ В.А.Капранов қайд кардааст, ки: «Ворисони форсизабони Бобури турку муғулзабон – Муғулони Бузург бо ҳамаи роҳҳо ба ҳифз ва нигоҳ доштани забони форсӣ ба ҳайси забони давлатӣ ва беш аз пеш вусъат додани ҳудуди нуфузу истифодаи он, афзоиши тақаллумқунандагон бо ин забон то андозае, ки он дар Ҳиндустон на танҳо забони асосӣ ва афзалиятноки табақаи ҳукмрону муҳочирон аз Осиёи Миёнаю Эрон ва қисми муайяни аҳолии ҳинду мусулмон, балки тамоми Ҳиндустон гардад, кӯшиш ба харҷ медоданд. Онҳо мехостанд Ҳиндустонро ҳам мусулмон ва ҳам форсизабон бинанд» (3, с. 18-19). Ва яке аз ин роҳҳо хавасмандгардонии адибон ба таълифи фарҳангҳо, яъне инкишофи лексикография буд. Соли 1589 дар Кашмир ба Хусайни Инчу дар бораи таҳияи фарҳанги тафсири супориш додани Акбаршоҳи Кабир шохиди барҷастаи ин идаост.

«Чароғи ҳидоят» яке аз фарҳангҳои тафсирии фразеологии форсӣ-тоҷикӣ, ки Сирочуддин Алихони Орзу онро соли 1734 таълиф кардааст. В.А.Капранов муаллифи «Чароғи ҳидоят»-ро «лексикограф ва забоншиноси интиқодгаро»

номида таъкид мекунад, ки фарҳангҳои «Сироч-ул-луғот» ва «Чароғи ҳидоят», асосан, вожаҳои форсиро шомиланд (3, с.127).

Фарҳанги мазкур дафтари дуввуми фарҳанги «Сироч-ул-луғот» мебошад ва бештар аз 2075 калимаю ибораро дар бар мегирад. Бино ба гуфти муҳаққиқи ин фарҳанг дар Тоҷикистон Д. Баҳриддинов дар «Чароғи ҳидоят» 37 сарчашмаи илмию лексикографӣ ва осори манзуму мансур истифода шуда, аз 186 асари шоиру нависандагони форсизабони Ҳиндустон, Эрон, Мовароуннахр, Хуросон, Озарбойҷон ва Туркия мисолҳо оварда шудаанд, ки аз 1913 байт ва 14 порчаи насрӣ иборатанд. Аз онҳо 51 байт ба ҳуди Орзу тааллуқ доранд (9, с.61). Зиёда аз нисфи калимаю ибораҳои, ки дар фарҳанг эзоҳ ёфтаанд, бо андак дигаргунӣ шаклу маъно дар забони имрӯзаи тоҷикӣ истеъмол мешаванд.

Фарҳанги «Чароғи ҳидоят» дар солҳои гуногун дар матбааҳои Навил Кишур ва Низомии Конпури Ҳиндустон дар замимаи «Ғиёс-ул-луғот» ва «Мунтахаб-ул-луғот» панҷ маротиба чопи сангӣ шудааст. Соли 1959 луғат бо саъю эҳтимоми Муҳаммад Дабири Сиёқӣ дар Техрон ба таъб расид.

Фарҳанги «Чароғи ҳидоят»-ро соли 1992 луғатшиноси маъруфи тоҷик Амон Нуров бо ҳуруфи сириллик аз чоп баровардааст. Роҷеъ ба ин фарҳанг муҳаққиқ Дарвеш Баҳриддинов таҳти унвони «Чароғи ҳидоят»-и Сирочуддини Орзу ва муқоисаи он бо лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» соли 1981 рисолаи номзадӣ химоя намуда, дар бораи ин фарҳанг якчанд мақола низ таълиф кардааст.

Дар фарҳанги «Чароғи ҳидоят»-и Сирочуддин Алихони Орзу чунин тарзҳо ва шаклҳои калимасозе дида мешаванд, ки то имрӯз зинда ва сермаҳсул мондаанд. Ӯ чунин воситаҳои ба назар мерасанд, ки қудрати калимасозӣ надошта, вале то кунун дар забонамон нигоҳ дошта шудаанд. Маводи асари номбурда гувоҳи он аст, ки усулҳои калимасозӣ дар раванди инкишофи забон дучори каму беш тағйирот гардида, вале асосан устувор ва дар ҷараёни инкишофи забон хусусиятҳои худро нигоҳ доштаанд. Аз тарафи дигар, дар «Чароғи ҳидоят» баъзе калимаҳои мураккаби тобее дида мешаванд, ки ба он маъно дар забони форсии тоҷикӣ мавриди истифода қарор надоранд.

Муҳаққиқони забони адабии ҳозираи тоҷикӣ қайд кардаанд, ки калимасозии исмҳои мураккаб яке аз масъалаҳои душвор ва то кунун аз ҷиҳати илмӣ пурра ҳалнашуда мебошад (5, с.57).

Таҳлилу таҳқиқи исмҳои мураккаб нишон медиҳад, ки бештарини исмҳои мураккаби тобее аз ибораҳои гуногун сохта мешаванд. Дар калимасозии исмҳои мураккаб хусусиятҳои вижаи ҳар як забон бештар зоҳир мегардад. Масалан, калимасозии «факки изофат» ҳоси забони тоҷикӣ буда, дар забонҳои, ки бандаки изофӣ истифода намешавад, мавҷуд будани ин қолиб аз имкон дур аст.

Ҳарчанд дар ҳусуси аз таркибҳои синтаксисӣ, аз ибораҳои сохтани калимаҳои мураккаб олимони забоншинос хеле барвақт маълумот додаанд, ин назария дар забоншиносии тоҷик таърихи қадимтаре дорад. Аксари олимоне, ки дар бораи «факки изофат» сухан меронанд, ба маълумоти муаллифи фарҳанги «Ғиёс-ул-луғот»-и Муҳаммад Ғиёсуддин ибни Чамолуддини Ромпурӣ (соли таълиф 1827) истинод мекунанд.

Фарҳангшиноси маъруф А.Нуров дар пешгуфтори нашри кириллии «Ғиёс-ул-луғот» барҳақ таъкид кардааст, ки дар фарҳанги мазкур «... як қатор

мақолаҳо ... аз ҷиҳати ҳаҷм чандин саҳифаро фаро гирифта, ҳамчун рисолаҳои алоҳидаи тадқиқотии ба фарҳанг дохилгардида ба назар мерасанд. Мақолаҳои луғавии *арӯз*, *истиора*, *ҷамъ*, *ҳафт иқлим*, *фаслӣ* баъзе вазифаҳои грамматикӣ суффикс ва ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ ва ғайра аз ҳамин қабиланд» (2, с. 5).

Мақолаи «Изофат» низ аз ҷумлаи ҳамин мақолаҳост. Муаллиф дар бораи даҳ намуд ё қисми изофат маълумоти муфассал дода, сипас ба мавзӯи мавриди таваҷҷӯҳи мо мегузарад: ... Ва бояд донист дар калимае, ки охири он *ҳои мухтафӣ* бошад, вақти изофат ва тавсиф онҳоро бо ҳамзаи мулаййна бадал кунанд, чун хӯшаи ангур ва бодаи соф ва гоҳе бино бар таҳфифи калом музофунилайхро бар музоф муқаддам намоянд, дар ин сурат касраи музоф ҳазф созанд ва ин услубро *изофати билқалб* номанд ва баъзе *изофати мақдубӣ* гӯянд, чунонки *аврангзеб*, яъне зеби авранг ва *наҷҷорнисар*, яъне писари наҷҷор ва некмард, яъне марди нек ва *ҷаҳонподшоҳӣ*, яъне подшоҳии ҷаҳон ва *гардунофтоб*, яъне офтоби гардун ва *гулоб*, яъне оби гул. Ва аз чанд алфози муайяна бар зарурати шеърӣ ё касрати истеъмол ё ғалабаи исмият музоф бар музофунилайҳ ҳамчунон муқаддам бошад ва касраи аломати изофатро аз охири музоф соқит кунанд ва ин амрро «*факки изофат*» хонанд ва он алфоз ин аст, мисли сар ва соҳиб ва қобил ва душман ва ошиқ ва нисор ва молик. Ва алфозе, ки дар авоҳири он баъди маддае нун бошад ва алалумум ин қоидаи факки изофат, ин қисми нун ҷоиз набошад, магар он ки чанд лафз бар самъ мавқуф бошанд, ин бар қиёс. Ва алфозе, ки дар авоҳири он ҳои мухтафӣ бошад, чунонки сархайл ва саргурӯҳ ва сарангушт ва соҳибғараз ва соҳибдил ва қобилнисор ва душманҳаё ва ошиқсухан... Ҳамчунин лафзи *ним* ҳама ҷо бидуни касраи изофат ояд, чун *нимрӯз* ва *нимшаб*. Ҳамчунин лафзи *пас* гоҳе мақтӯулизофат ояд чунонки *пасфардо* ва *пасонгоҳ* ва *паскӯча*; ва ҳамчунин лафзи *валишаҳд* ва *валинеъмат* касраи изофат соқит кунанд (2, с.70-71).

Чи тавре ки мебинем, Гиёсуддини Ромпурӣ дар моддаи луғавии «изофат» ба ходисаи фонетикӣ «факки изофат» аз рӯи зарурати мавзӯи назари иҷмолӣ андохтааст ва роҷеъ ба ин ходиса хеле муҳтасаран изҳори назар намудааст. Бо вучуди ин дар шарҳи соҳиби «Гиёс» чанд нуктаи ҷолиб ба назар мерасад. Сабаби изофай мақдубро Ромпурӣ «таҳфифи калом» донистааст. Ва дар идомаи суханаш сабабҳои соқит шудани касраи аломати изофатро аз охири музоф ба тариқи зайл зикр кардааст:

1.Зарурати шеърӣ; 2.Касрати истеъмол; 3.Ғалабаи исмият. Ҳамчунин Гиёсуддини Ромпурӣ калимаҳои (*сар*, *соҳиб*, *пас*, *ним*, *вали*...) номбар кардааст, ки дар вақти бо онҳо сохтани калимаҳои мураккаб, ин калимаҳо, ба қавли соҳиби фарҳанг, «мақтӯулизофат» мегардад».

Дар иқтибоси боло истилоҳи «ҳамзаи мулаййна» каме шарҳталаб аст. М.Ҳочаева, ки дар бораи инъикоси масоили фонетикӣ дар «Ҷароғи ҳидоят» мақолаи махсус бахшидааст, ин истилохро чунин шарҳ медиҳад: «Аз истилоҳоти фонетикӣ, ки дар фарҳангномаи мавриди назар ба ҷашм расида, дар дигар фарҳангномаҳо истифода нашудааст, истилоҳи «мулаййна» аст. Тарзи навишти калимаи «лӯлайин»-ро муаллиф чунин овардааст: «бо ду лом ва вови маҷхул ва ломӣ дувуми мафтӯҳ ва ҳамзаи мулаййна ба йо-и расида». Муаллифи «Фарҳанги бузурги форсӣ» вожаи «мулаййна»-ро бо ишораи «қадимӣ»

истинодан ба Шамс Қамси Розӣ чунин шарҳ додааст: «Вижагии вочии миёни ҳамза ва ёоъ: доно, бино... чун изофат кунанд, албатта, ҳарфе дар лафз ояд мақсур миёни ҳамза ва ёоъ ва аз ин чиҳат онро ҳамзаи мулаййина хондаам» (7, с. 63-64). Муҳаммад Чаводи Шариат хангоми тавсифи ҳарфи алиф зикр кардааст: «...ин ҳарфро алифи лаййина муқобили ҳамза ё алифи мутаҳаррика меноманд» (8, с. 12). Вале дар «Дастури забони форсӣ» истилоҳи «мулаййина» ба назар нарасид. Муҳаммад Муин дар «Фарҳанги форсӣ» баъди овардани маъноӣ вожаи «лаййин»-нарма муқобили хашин» истилоҳи «ҳуруфи лаййин»-ро чунин шарҳ додааст: «Хуруфи лаййин-алифу вов ва ё-и сокини моқабли мафтӯҳ, монанди айн ва ҳавл» (4, с.63-64).

Лозим ба таъкид аст, ки ишора дар бораи калимасозӣ бо роҳи афтодани изофат ё «факки изофат» дар фарҳангҳои дигар, аз ҷумла, дар «Чароғи ҳидоят»-и Сирочуддини Орзу низ дучор мешавад. Ба ибораи дигар гӯем, Сирочуддини Орзу қариб сад сол пеш аз Ғиёсуддини Ромпурӣ ба ин ҳодисаи забонӣ ишорат кардааст. Сирочуддин Алихони Орзу дар моддаи «Хамира-сандал» овардааст: «Бидон, ки лафзе, ки дар охири он **ҳои** мухтафӣ бошад, ҳақиқатан чунон ки дар алфози форсия мисли хона ва шона ва хоҳ маҷозӣ, чунонки **ҳое**, ки дар охири алфози арабия бошад, мисли хамира, кудамо факки изофати он билошубҳа ҷоиз доштаанд, чунонки бар мутатаббеъ пӯшида нест. Ва баъзе мутааххирин низ ҷоиз доштаанд, дар баъзе алфоз. Таъсир гӯяд, байт:

Бубин ҷон аст он ҳури биҳиштӣ,

Хамирасандал аз ширинсириштӣ» (6, с.94).

Ҷолиб аст, ки ин мулоҳизаи Орзу аз мадди назари забоншиносони тоҷик берун мондааст. Дар ҷои дигар Орзу яке аз сабабҳои асосии афтодани изофатро номбар кардааст:

-Шоҳбандар –ҳокими бандар. Ва факки изофат ба сабаби касрати истеъмоли аст ва ҳукми як калима пайдо карда» (5,с.138) .

Дар шарҳи моддаи луғавии «шоҳбандар» Орзу ду нуктаро таъкид кардааст: аввалан, ба сабаби бисёрии истеъмоли афтодани **и**-и изофат; сониян «ҳукми» як калима, яъне калимаи мураккаби тобеъро гирифтани ибораи «шоҳи бандар»-«шоҳбандар»-ро зикр намулдааст.

Чи тавре ки маълум аст, ибора ва калима воҳидҳои гуногуни забонанд. Яке воҳиди синтаксисӣ ва дуюмӣ воҳиди морфологии забон ба шумор меравад. Ибора аз ду ва ё зиёда калимаҳои мустақилмаъно иборат буда, ҷузъҳои он ба ҳам дар муносибатҳои гуногуни маъноӣ ва грамматикӣ мебошанд. Муносибати синтаксисии калимаҳои таркиби ибора бо ёрии воситаҳои грамматикӣ сурат мегиранд. Калимаҳои таркиби ибора ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ мансубанд ва мувофиқи категорияҳои ҳамон ҳиссаҳои нутқ тағйир меёбанд. Масалан, агар яке аз калимаҳои ибора исм бошад, вай метавонад, дар шакли танҳо ва ё ҷамъ ояд, артикл қабул кунад, бо бандакҳо ва ё пешоянду пасояндҳо ояд ва ғайра. Вақте ки калимаи мураккаб ба вучуд меояду ҷузъҳои калима ба ҳам пайваست мешаванд, онҳо ҳукуки калимагиро аз даст дода, ба асосҳо табдил меёбанд, асосҳо бошанд, морфема ба шумор мераванд.

Ба ибораи дигар, ҷузъҳои калимаи мураккаб аслан ба ҳиссаҳои мухталифи нутқ мансуб бошанд ҳам, пас аз ба ҳукми морфема даромаданашон мувофиқи

он ҳиссаҳои нутқ тасниф намешаванд, категорияи морфологии онҳоро қабул намекунанд, балки ба як воҳиди луғавӣ-морфологӣ табдил ёфта, мувофиқи талаботи ҳамон тасниф мешаванд. Масалан, калимаи «чӯробдӯз»-ро гирем.

«Чӯробдӯз» он ки «чӯроб» дӯзад; ва «чӯроб» навъест аз кафш ва мӯза» (6, с. 74-75).

Калимаи мураккаби «чӯробдӯз» аз калимаҳои «чӯроб» ва «дӯз», ки яке аслан исм ва дигаре асоси замони ҳозираи феъли «дӯхтан» аст, сохта шудааст. Калимаҳои чузъи ин калимаи мураккаб мувофиқи талаботи категорияҳои исм (масалан, чӯробҳо) ва феъл (масалан, дӯзам, дӯзӣ, дӯз...) тағйир меёбанд. Вале калимаи мураккаби «чӯробдӯз» танҳо ҳамчун исми фоил тасниф мешавад.

Метавон ба хулосае расид, ки аввалин фарқи калимаи мураккаб аз ибора ташаккули ягона ва пурраи калима ба шумор меравад.

Маълум аст, ки дар забони тоҷикӣ дар ибора задаи грамматикӣ ба миқдори калимаҳо вобаста аст. Дар ибора ҳар қадар калимаи мустақил бошад, ҳамон қадар задаи грамматикӣ низ мавҷуд аст. Баъди ба ҳам васл шудани чузъҳои ибора ва ба калимаи мураккаб табдил ёфтани он, калимаи мураккаб як задаи грамматикӣ қабул мекунад.

Дар хусуси тафовути дигари калимаи мураккаб ва ибора **М.А.Кумаҳов** чунин фикри пурқимате гуфтааст: «Сабаби ба калимаи мураккаб гузаштани ибора он аст, ки вай предметонида шуда, вазифаи номинативӣ мегирад. Асосҳои ба калимаи мураккаб табдил ёфтани ибора ҳанӯз дар ибтидои номинатсияшавии он гузошта шудаанд, вале иборай исми маъноӣ предметонӣ надорад, балки танҳо муносибати атрибутивии ду аъзои ҷумларо ифода мекунад» (5, с.59). Мулоҳизаи олими мазкурро Ш. Рустамов хеле возеҳу равшан дар мисоли иборай «сад барг» ва калимаи мураккаби «садбарг» тавзеҳ додааст. «Дар ҷумлаи «Сафедори баланд як нуктаю сад барги тар дорад» иборай «сад барг» на предмети конкрет, балки муносибати атрибутивии муайянкунандаи «сад» ва муайяншавандаи «барг»-ро нишон медиҳад, яъне дар ин ҷо дар назари аввал на предмети конкрет, балки бисёрии предмет дар назар дошта шудааст. Дар ҷумлаи «Гулбахор як даста садбарг овард» бошад, «садбарг» танҳо предметро ифода мекунад ва дар он муносибати атрибутивӣ, ки дар иборай «сад барги тар» ҳаст, мушоҳида намешавад».

Дар забоншиносии муосири тоҷик нуктаи назари ҳам муаллифи «Ғиёс-ул-луғот» ва ҳам олимони муосири дигарро Ш. Рустамов дар китоби «Калима-созии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик» ҷамъбаст кардааст. Аз ҷумла, Ш. Рустамов мисолҳои барои «изофати билқалб» ё «изофати мақлубӣ» овардаи муаллифи «Ғиёс-ул-луғот»-ро таҳлил намуда, менависад: «Дар калимаҳои *мурғобӣ*, *гулнор*, *гулғаз* - чузъи якум, вале дар калимаҳои *аврангезб*, *некмард* ва *гулоб* чузъи дувум асосӣ мебошад. Бино бар ин, барои аз ибораҳои изофӣ бо усули факки изофат сохта шудани калимаҳои дувум ҳеч гуна асоси грамматикӣ надорем» (5, с. 63).

Олими маъруфи Эрон Муҳаммадҷаводи Шариат бошад бар он аст, ки дар *изофаи мақлуб* низ факки изофат мавҷуд аст: Агар ду калима муҷовири якдигар бошанд ва охири аввалин калима (агар ҳарфи изофа набошад) касрае вучуд дошта

бошад, ҳолати изофа эҷод мегардад. Калимаи аввалро дар истилоҳи дастури забон музоф (муайяншаванда) ва калимаи дувумро музофилайҳ (муайянкунанда) гӯянд.

Музофилайҳ дар ҳақиқат мутаммими музоф аст ва қадре онро возеҳтар мекунад ва аз назари маънӣ мақсуд аз изофа голибан музоф аст, вале дар изофа мушаббахунбихӣ (образи муқоиса) ба мушаббаҳи (предмети муқоиса) музофилайҳ мақсуд аст.

Гоҳе касраро ҳазф мекунанд ва ин ҳазфи касраро «факки изофа» гӯянд ва дар ин ҳолат музоф ва музофилайҳ дар ҳукми як калимаи мураккаб аст. Монанди **надарзан** ё **соҳибдил**, ки ба сурати падари зан ва соҳиби дил будан касраи изофа хонда мешавад. Ин навъи изофаро «**изофаи мавсул**» меноманд.

Гоҳе низ ҷои музоф ва музофилайҳ бо якдигар иваз мешавад, яъне музофилайҳ қабл аз музоф қарор мегирад. Ин изофаро «**изофаи мақлуб**» мегӯянд. Ва дар изофаи мақлуб ҳам факки изофа ба вучуд меояд, яъне касраи изофа ҳазф мешавад. Монанди **оби гул**, ки ба сурати **гулоб** ё **ҳоли хуш**, ки ба сурати **хушҳол** дармеояд) (8, 361).

Калимасозии исмҳои мураккаб яке аз масъалаҳои душвори забони адабии ҳозираи тоҷикӣ мебошад. Муҳаққиқон собит сохтаанд, ки бештарини калимаҳои мураккаби тобеъ аз ибораҳои гуногун сохта мешаванд. Хосияти вижаи ҳар забон бештар дар калимасозии исмҳои мураккаб зоҳир мегардад.

Фарқи калимаҳои мураккаб аз ибора дар хусусиятҳои зерин зоҳир мешавад:

а) баъди ба ҳукми морфема даромадан аз категорияҳои морфологии калимаҳои таркиби худ маҳрум гардидани калимаҳои мураккаб;

б) ба ҷои задаҳои ҷузъҳои таркибии калимаҳои мураккаб як зада гирифтани он;

в) вазифаи номенативӣ гирифтани калимаи мураккаб.

Хулоса, масъалаи ташаккули калимаи мураккаб ҳанӯз аз давраҳои қуруни вусто мавриди таваҷҷӯҳи фарҳангшиносон қарор гирифтааст. Аксари забоншиносони тоҷик, ки дар бораи «факки изофат» ибрози ақида намудаанд, ба маълумоти муаллифи фарҳанги «Ғиёс-ул-луғот»-и Ғиёсуддини Ромпурӣ истинод мекунанд, вале ҳанӯз тақрибан сад сол пештар усулҳои сохтани вожаҳои мураккаб ва истилоҳоти марбут ба он аз ҷониби Алихони Орзу шарҳ ёфтааст.

Пайнавишт:

1. Бурҳони қотеъ. *Бо эҳтимоми М.Муин: дар панҷ мучаллад*. - Техрон: Амири Кабир, 1357. - Ҷ. 1. - 446с.
2. Ғиёсуддин, Муҳаммад. *Ғиёс-ул-луғот / Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуров*. - Душанбе: Адиб, 1987. - Ҷ.1. - 480с.
3. Капранов, В.А. *Таджикско-персидская лексикография в Индии XVI-XIX вв.* / В.А. Капранов. - Душанбе: Дониш, 1987. - 224с.
4. Муин, Муҳаммад. *Фарҳанги форсӣ: дар шаш мучаллад / М. Муин*. - Техрон: Амири Кабир, 1375. - Ҷ.1. - 1472с.
5. Рустамов, Ш. *Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш. Рустамов*. - Душанбе: Дониш, 1972. - 84с.
6. Орзу, Сирочиддин Алихон. *Чароги ҳидоят / С.А. Орзу* - Душанбе: Ирфон, 1992. - 288с.
7. Хоҷаева, М. *Инъикоси масоили фонетикӣ дар «Чароги ҳидоят»-и орзу // Номаи Донишгоҳ (силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ), №1, 2013 / М. Хоҷаева*. - Хучанд: Нури маърифат, 2013. - С. 61-71.
8. Шарият, Муҳаммад Чавод. *Дастури забони форсӣ / М.Ҷ. Шарият*. - Техрон:

Asotir, 1371.- 456 c.

9. *Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷилди 8.- Душанбе, 1988. – 1720с.*

Reference Literature:

1. *Irrefutable Argument. In five volumes. Under the editorship of M. Muin. V.1. – Tehran: Amiri Kabir, 1357 hijra.*
2. *Ghiyasuddin, Mukhammad. Ghiyos` Dictionary. V.1. – preparation of the text, introduction, appendixes, indicator by Amon Nurov. – Dushanbe: Adib, 1987.*
3. *Kapranov V.A. Tajik-Persian Lexicography in India of the XVI-XIX cc. – Dushanbe: Knowledge, 1987*
4. *Muin, Mukhammad. Persian Language Dictionary. In 6 volumes. V.1. – Tehran: Amiri Kabir, 1375 hijra*
5. *Rustamov Sh. Word-Building of Noun in Modern Literary Tajik. – Dushanbe: Knowledge, 1972.*
6. *Sirodjiddin Alikhon Orzu. Lighter of Wisdom. – Dushanbe: Irfon, 1992.*
7. *Khodjayeva M. Reflection of Phonetical Problems in the Dictionary "Lighter of Wisdoms" by Orsu // Learned Notes of KSU named after academician B. Gafurov, series of humanitarian sciences, 2013, #1. – Khujand: Nuri Marifat, 2013.*
8. *Shariat, Mukhammad Djavot. Grammar of the Persian Language. – Tehran: Asotir, 1371 hijra.*
9. *The Tajik Soviet Encyclopaedia. V.8. – Dushanbe, 1988.*

Сложные слова в словаре «Чароги Хидоят» («Светильник мудрости»)

Ключевые слова: история, персидско-таджикская лексикография, «Чароги хидоят» Алихона Орзу, «Гияс-ул-лугот», Мухаммад Гиёсуддин, грамматические проблемы, средневековые фарханги, понятие «выпадение изафета»

Статья посвящена анализу трансформации изафетного словосочетания в сложное слово. Утверждается, что факки изофа (выпадение изафета) может свидетельствовать о начале процесса трансформации словосочетания в сложное слово. На основе примеров из толкового словаря «Чароги хидоят» (Светильник мудрости) (XVIII в.) доказывается, что значение явления «факки изофа» (выпадение изафета) в образовании сложного слова было показано Сирожуддином Алихоном Орзу почти за 100 лет до Мухаммада Гиёсуддина, автора «Гияс-ул-лугот» (XIX в.), на который обычно ссылаются современные учёные при исследовании данной проблемы. Автор приходит к выводу, что принципы образования сложных слов еще в средние века находились в центре внимания авторов толковых словарей.

Compound Words in the Dictionary "Lighter of Wisdom"

Key words: history, Persian-Tajik lexicography, "Charoghi Khidoyat" by Alikhan Orzu, "Ghiyas-ul-Lugot", Mukhammad Ghiyosuddin, grammar problems, mediaeval *farkhangs*, the notion of *izafet* falling out

The article dwells on the analysis of the transformation of *izafet* word-combination into a compound word. It is asserted that *fakki izofa* (*izafet* falling out) can testify to the beginning of the transformation of a word-combination into a compound word. Proceeding from the examples taken from “*Charoghi khidoyat*” interpretation dictionary (the XVIIIc.) the author proves that the meaning of *fakki izofa* (*izafet* falling out) phenomenon in the formation of a compound word was shown by Sirojuddin Alikhon Orzu almost hundred years before Mukhammad Ghiyosuddin, the author of “*Ghiyos-ul-lugot*” (the XIX-th c.), modern scientists usually refer to when researching the problem in question. The author comes to the conclusion that the principles of the formation of compound words were in the centre of attention of the authors of interpretation dictionaries in the Middle Ages yet.

Рочъ ба муаллиф:

Пӯлодова Шоира Солиҷонова, номзади илмҳои филология, дотсенти кафедраи усули таълими забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи акад. Б. Гафуров (Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд), тел.: (+992 92) 770 4580

Сведения об авторе:

Пӯлодова Шоира Солиҷановна, кандидат филологических наук, доцент кафедры методики преподавания таджикского языка и литературы Худжандского государственного университета им. акад. Б. Гафурова (Республика Таджикистан, г. Худжанд), тел.: (+992 92) 770 4580

Information about the author:

Pulodova Shoir Solijanovna, candidate of philological sciences, Associate Professor of the department of Tajik Language and Literature methods of teaching, dean's deputy of the Tajik philology faculty under Khujand State University named after academician B. Gafurov (Tajikistan, Khujand), tel.: (+992 92) 770 4580